

MEDGYESY S. NORBERT

„DACIUS, INSIGNITUS CORONA”

Piarista gimnáziumi előadások
Grassalkovich I. Antal tiszteletére¹

Bevezetés

A 18. századi Magyarországon néhány esztendő alatt a legnagyobb karriert elért személyiség gyaraki gróf Grassalkovich I. Antal² (1694–1771) volt. Rövid idő alatt emelkedett egy Nyitra vármegyei kismanesből bécsi udvari tisztségviselővé, nagybirtokos arisztokratává, akit a maga által építtetett gödöllői kastélyában Mária Terézia királynő is meglátogatott 1751-ben. A barokk iskolai színjátszás kapcsolata a főúri,³ középnemesi, városi magisztrátusi és főpapi támogatókkal a 17–18. század folyamán állandó és a kultúra számára gyümölcsöző gyakorlatnak mondható.⁴ Dolgozatunkban azt vizsgáljuk, hogy az iskolai színjátszás milyen módon tisztelgett a híres mecénás előtt, s a Grassalkovichnak dedikált előadások cselekménye mennyire kötődött az ő személyéhez, aktuális életszakaszához és betöltött tisztségéhez.

A „Grassalkovics Antal Uramnak” dedikált iskoladrámák

Eddigi ismereteink szerint a Grassalkovichnak szóló első színi előadást a piarista Kayser József (1705–1765)⁵ írta *Erkölcnek dicsősége, azaz Sergius Sulpitius* címmel. A magyar nyelvű történeti játék három felvonásból áll. A pálos rendi Sethus Calvisius (1556–1615) *Opus Chronologicum Universale* (1605) című műve alapján megírt előadás Sergius Sulpitius római császár (Kr. u. 68–69) fiatal koráról szól. Az előadást 1726. június 21-én a pesti

1 A tanulmány az OTKA/NKFIH K 101571-es számú, „Szerzetesi kultúra Magyarországon a 18. században” című pályázatának támogatásával készült.

2 Vizsgált drámaprogramjaink következetesen „cs” záróbetűt alkalmaznak Grassalkovich nevének.

3 Esterházy Pál nádor nagyszombati és soproni diákjutalmazó alapítványáról: KNAPP–TÜSKÉS 1993, 19–45.; PINTÉR 2015a, 459–476.; MEDGYESY 2015, 477–494.

4 Alapvető és széles körű elemzés: PINTÉR 1998, 836–848. (Gyűjteményes kiadása: PINTÉR 2014, 29–41.)

5 Életrajzát lásd: LÉH–KOLTAI–BALANYI 1998, 185.

piarista gimnáziumban láthatta a közönség, „Grassalkovics Antal Uramnak, [...] nekünk kivált-képpen való Pátrónusunknak tiszteletére”. A fiatal római császárról szóló színdarab periochájának címlapja az ifjú Grassalkovich személyét, mint a gimnázium mecénását köszönti.⁶

A második színdarab, melyet Grassalkovich Antal tiszteletére mutattak be a diákok, a nyitrai piarista gimnázium színpadán hangzott el. A híres helybéli Mattyasovszky-kollégium tagjai, a gimnázium grammatista és syntaxista osztályának növendékei adták elő *Auspicata Parentatio. Sive Antigonus Filius e' sepulchro in thronum e' pio Demetrii patris funere in munus regium sub vectus* címmel 1729-ben.⁷ Kilián István adatai szerint az előadást ez év június 11-én és szeptember 5-én tartották.⁸ A Nagyszombatban kinyomtatott, nyolc oldalas színlap tanúsága szerint a latin nyelvű előadást 3 felvonásra és actusonként 10–11–9 jelenetre tagolták. Az actusok között *Chorus* énekelt. A *Nomina Actorum* pontos felsorolása szerint a főszereplőkkel együtt főnemesi és tribunusi szerepben, továbbá a szíriai, a perzsa vagy éppen a makedón hadsereg katonájaként összesen 80 diák lépett színpadra, többségük nemesi származású (*nobilis*) volt. A nyitrai gimnázium gazdag szcenikájáról árulkodik, hogy a periocha – a korban szinte minden darabban fellépő – zenészek (*Musici*), katonák (*Milites*) és mutatványosok (*Jocastae*) mellett ókori istenek papjai (*Flamines*), Halál-figurák (*Mortes*), Árnyképek (*Umbrae*) és Tűzhegyek (*Pyratae*) szerepeltetését sorjázza.⁹ A történet az ókori Macedóniában,

6 Színlapjának jelzete: MPKK P 32/3/11/20. Kilián István sajtó alá rendező munkájaként legutóbb kiadta: *Piarista iskoladrámák I.*, 1005–1011. A dráma adata: KILIÁN 1994, 433–434. (Pest, Nr. 45.)

7 *Auspicata Parentatio. / Sive / Antigonus Filius / e' sepulchro in thronum / e' pio / Demetrii patris funere in munus / regium sub vectus*, Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall, [1729]. MPKK P 33/8/7/24. A drámaprogram címlapján a *Residentia Debreczeniensis* kéziratos bejegyzés olvasható. (Debrecenben 1721-től oktattak gimnaziális keretek között a piarista rend tagjai. Bővebben: BALANYI–BIRÓ–BIRÓ–TOMEK 1943, 32–33.; idézi: KILIÁN 1994, 377.)

8 KILIÁN 1994, 216–219. (Nyitra, Nr. 96–97.) Az előadás szcenikáját elemzi: KILIÁN 2002, 180–181. Kilián István kutatásai szerint Antigonus macedón királyról a piarista gimnáziumok közül még Kecskeméten tartottak színi előadásokat: 1. *Antigonus ab Alexandro potentis Pyrrhi ducis filio triumphatus*, 1729 (KILIÁN 1994, 398, Kecskemét, Nr. 9.); 2.) *Antigonus Macedonum rex in nece Mithridati inferenda*, 1754. augusztus (KILIÁN 1994, 400–401, Kecskemét, Nr. 15.). Csak a címét, *De Antigono et Aristobulo*, ismerjük a breznóbányai piaristáknál 1729. július 25-én bemutatott drámának, ezért nem állítható biztosan, hogy a macedón király volt-e a főhőse. (KILIÁN 1994, 134, Breznóbánya, Nr. 13.)

9 *Auspicata Parentatio, i. m.*, 8.

a Kr. e. 4. században, az első hellenisztikus királyságok kialakulása idején játszódik. A darab történeti háttere a következő: a perzsákat több csatában legyőző Nagy Sándor (Alexandros, Kr. e. 336–323), a makedón birodalom megalapítója székvárosában, Babilonban elhunyt. Hatalma átszállt a makedón hadsereg vezéreire, a diadokhoszokra, akik a Kr. e. 323–280 közötti háborúik során megosztották Nagy Sándor hatalmas országán. Vizsgált drámánk egyik főhőse, *Antigonus* (valójában Antigonus I. Monophthalmus, élt Kr. e. 382 és 301 között) az ázsiai területeken állomásozó makedón csapatok hadnagyaként szerette volna újra egyesíteni a birodalmat, de Kr. e. 311-ben kénytelen volt vezértársai uralmát elismerni az egyes országrészek felett. Ennek értelmében Antigonus a mai Törökország, Szíria és Libanon, Cassander a mai Görögország, Lysimachus nagyjából Trákia, Ptolemaios a mai Egyiptom és Seleucos az ettől keletre fekvő Babilon (a mai Irak, Irán és Pakisztán) területét irányította. *Antigonus* fia, Demetrios Piliorketes (Kr. e. 337–283) Kr. e. 307-ben elfoglalta Athént a Kassandros diadokosz nevében Kr. e. 317 és 307 között kormányzó Demetrios Phalereustól. Antigonos (*Antigonus*) ennek folyományaként 306-ban felvette Athénben a királyi címet, és ugyanezt tették a maguk országrészében az imént felsorolt diadokhoszok is. Nagy Sándor birodalma ezzel bomlott fel véglegesen, és létrejöttek a hellenisztikus királyságok. A Grassalkovich Antal tiszteletére bemutatott előadás ilyen történelmi előzmények után Kr. e. 301 táján játszódik, ugyanis ebben az esztendőben Antigonus az ipszoszi csatában vesztette életét. Fia, az Athént hat esztendővel korábban elfoglaló I. Demetrios ekkor megszállta Macedóniát és megalapította a harmadik nagy hellenisztikus dinasztiát,¹⁰ az Antigonidákét, akik Kr. e. 294 és 168 között uralkodtak Görögország és Macedónia területe felett.¹¹ A nyitrai piarista történeti dráma ezt az időszakot mutatja be, de azt erősen kiszínezi. Ugyanis a színjáték *Argumentuma* másképpen részletezi a darab cselekményét: Demetrius királyt egy csatában Seleucos, Szíria királya elfogta. Demetrius király fia, Antigonus, könnyek között nyugodtan folytathatta saját országában az uralkodását. A szomszédokhoz, többek között apja régi ellenfeléhez, Seleucoshoz követeket küldött Macedóniából Szíriába, és megüzente, hogy atyját ki akarja szabadítani a börtönből. Apja életéért cserébe országát is felajánlotta. Ennél fogva

10 Demetrios Poliorketes (I. Demetrios) Kr. e. 394–288 között uralkodott.

11 A korszakról és a hellenizmusról részletesen: HEGYI–KERTÉSZ–NÉMETH–SARKADY 2002³, 299–362.

felszerelt egy hajóhadtestet, és elindult apjáért. Mindaddig folytatta útját, amíg elébe nem hozták Demetrius holttestét. Antigonus visszatért hazájába, és atyját illendően eltemette. Ezt követően az ország főemberei és a nép egyhangúlag királlyá koronázták Antigonust.¹² A Nyitrán, 1729-ben előadott színjáték tehát felcseréli a történelmi személyeket és ezzel együtt az eseménysort: a drámabeli *Demetrius Rex* nem az utódja, hanem az apja és egyben az elődje volt *Antigonus*nak. Antigonus atyját méltó módon eltemetve, törvényes választás után vér nélkül átvette a hatalmat. A darab címe szerint apja sírjától és a felette tartott szerencsés gyászbeszédtől (*Auspicata parentatio*) vezetett számára az út a királyi trónig.

Az ismeretlen piarista drámaíró 1732-ben kimondottan Grassalkovich Antalnak ajánlotta az *Oppressae Innocentiae Victoria* című fiktív játékot.¹³ A színdarab hét oldalt számláló, latin nyelvű periochája nemcsak a címlapján, hanem – tudomásunk szerint a barokk kori drámaprogramok között eddig egyetlen példaként – az *Argumentum* mondatai után is tartalmaz egy külön *Dedicatiót*, amely az iskola patrónusának és jótevőjének szól. Amellett a nagyérdemű közönséget is megszólítja és – sok magyar nyelvű, korabeli iskolai színjáték Prologusának megfelelően – röviden bemutatja a színeket: „Dedicatio. Illustrissimo Domino Patrono suo Gratosissimo, reliquisque ornantissimis Auditoribus rei breviter agenda seriem exponit, ad eandemque exili drammate deducendam, referandae Scenae veniam exposcit.”¹⁴ Grassalkovich Antal a pesti piarista gimnázium közép és felső nyelvtani osztályának tolmácsolásában tekintette meg az előadást. A felvonások

12 *Argumentum*: Cum praelio caput Seleuco Syriae Rege Demetrius, Asiae, atque Macedoniae Rex esset, Antigonus Filius ejus Regni quietus Possessor continuas interlacrymas, ad viciniam legatos oratum misit; út pro Patris liberatione operam dare vellet, ad Seleucum vicissim expedit, se, ipsum Regnum, obsidem pollicetur; si Patrem e' carcere liberaret. Quare magnam instruxit classem, ad invisendum Patrem, ubi dum navigans defuncti Patri Corpus obvium habuisset, illud in Patriam reversus honorifice tumulat. Unanimi ac demum Procerum, et populi voto in Regem coronatur. (*Auspicata Parentatio*, i. m., 2.)

13 A periocha címlapjára ismeretlen kéz graffittal ráírta: „Sigmondovics Lipót a S. Joseph.” Jelenleg ismert történelmi forrásaink szerint nem igazolható, hogy a fiatal Sigmondovics Lipót (1707–1736) lett volna a darab szerzője vagy a rendezője, aki az előadás esztendejében, 1732-ben egyébként Pesten tanított, előző évben pedig Nyitrán. Sigmondovics életrajzát lásd: LÉH–KOLTAI–BALANYI 1998, 341. A dráma adata: KILIÁN 1994, 456–458. (Pest, Nr. 73.)

14 *Oppressae Innocentiae Victoria, / seul DaCIVs strato hoste faVente nVMInIs/ ope regIa In-sIgnItVs Corona*, Budae, Typis Joannis Georgii Notenstein, [1732]. (MPK P 33/8/9/19. A nyomtatás idejét a kronosztichonból, azaz az előadás évszámából következtettük ki.)

és *Chorus*-betétek nélkül húsz *Inductiora*, *Prologusra* és *Epilogusra* osztott színdarab mottójának a római jogtudós, történetíró államférfi, Marcus Porcius Cato (Kr. e. 234–149) bölcsességét választotta az ismeretlen piarista drámaíró: „Esto animo forti, cum sis damnatus inique, / Nemo diu gaudet, qui Judice vincit iniquo.”¹⁵ A színdarab – a periocha megjelölése szerint – egyesített költői invenciók sorozatának a műve.¹⁶ Címe (*Oppressae Innocentiae Victoria, seu DaCIVs strato hoste faVente nVMInIs ope regIa InsIgnItVs Corona*) sokat elárul róla: az elnyomott Ártatlanság diadala, avagy Dacius, miután legyőzte az istenség (*numen*) segítségével az ellenséget, a királyi koronával lett megjelölve, azaz megkoronázva. A színdarab főhőse egy képzeletbeli király (szerepneve: *Rex*), akinek – a *Syllabus Actorum* szerint – négy gyermeke volt: Dacius, Hippinarus, Hilindus és Raganus. Őket vették körül a barokk iskolai színpad szokásos szereplői: udvarnokok (*Aulici*), királyi és hercegi katonák, vadászok (*Venatores*), előkelők (*Proceres*) és az elmaradhatatlan mutatványosok (*Jocastae*). A szereplők között olvasható Lycurgus nyilván nem a Kr. e. IV. századi athéni szónok, és Dacius nem az egyik milánói püspök (kormányzott 530–552 között), hiszen a közép- és újkori oszmán birodalom királya (*Rex Othomanicus*) és udvartartása (*Philotas, Polydorus, Neander, Philistus, Menander*) is fellépett a darabban. Az már a barokk képzeletvilágának tükrö, hogy az oszmán-török udvaroncoknak is görög eredetű latin neveket adtak. Ebben az esetben Dacius jelentette Grassalkovich Antal allegóriáját.¹⁷

Időben a legkésőbbi előadás, melyet Grassalkovich Antal tiszteletére színpadra állítottak, a *Leander optimam partem elegit Solitudinem prae Solio* című egyháztörténeti darab volt.¹⁸ A pesti piarista gimnázium közönsége látta 1735-ben. A Budán, Johann Georg Nottenstein nyomdájából kikerült, latin nyelvű periocha tanúsága szerint az előadást három felvonásra és azokon belül 8–7–8 jelenetre osztották. A kor drámaelméleti szokásainak megfelelően az actusok között a *Chorus* énekelt, a nagyérdeműt a *Prologus* köszöntötte és az *Epilogus* búcsúztatta. Az előadás rendezőjét és minden valószínűség szerint a szerzőjét Kilián István a piarista *Liber Scholarum Pesthi-*

15 „Ita Cato Distichones morales, liber 2. distichon 13.” (*Oppressae Innocentiae Victoria, i. m., 2.*)

16 „De reliquo series sacrae est permixta Poësi.” (*Oppressae Innocentiae Victoria, i. m., 1.*)

17 A történeti drámák és az allegorikus előadások összefüggés-rendszeréről számos hazai példával lásd: PINTÉR 2011, 87–100. (PINTÉR 2014, 43–56.)

18 *Leander optimam partem elegit Solitudinem prae Solio*, Budae, Typis Joannis Georgii Nottenstein Typographia, 1735. (MPK P 33/8/7/35.)

ensis alapján Cörver János személyében azonosította.¹⁹ A Leander-előadás a kora középkor időszakába kalauzolta a nézőt és a mai drámaprogram-olvasót. Az *Argumentum* és a cselekmény-leírás szerint a mai spanyolországi Sevilla fejedelmének, Severianusnak fia, Leander már kiskorában a tudomány művelésének szentelte életét, majd végül lemondott a világ gyönyörűségeiről, és az országos ügyek tekintetében kiválasztotta jogutódját, és királyságát felcserélte a remeteséggel. Ezzel önmagát teljesen az aszkézisnek szentelte.²⁰ Ahogyan a dráma címe mondja: Leander a jobbik részt választotta (*optimam partem elegit*), a remeteséget (lelki pusztaságot) a királyi trón helyett. Az előadásban egy futár (*Cursor*) mellett zenészek (*Musici*), bakszerű erdei démonok (*Fauni*), gráciák, táncosok (*Saltatores*) és mutatványosok (*Jocastae*) léptek színpadra.²¹ Az *Argumentum* – korabeli hagyomány szerint a rövid és tömör cselekményleírást követően – Baronius Caesar *Annales Ecclesiastici* (1588–1607) című munkáját, annak 7–8. könyvét jelöli meg a színdarab forrásaként. A történet főhőse a tudós polihisztor, enciklopédia-szerkesztő, egyháztanító Sevillai Szent Izidor bátyja, a hispániai Cartagénában született Sevillai Szent Leander (540–599/600, ünnepe: február 27.), akit e spanyol város és a reumás betegek patrónusaként tisztelnek. Leander fiatalon belépett a bencés rendbe, amit a darab remeteséggként említ. Sokat foglalkozott a még pogány királyfi, Hermenegild megtérítésével. Leandert ellenben az ariánus király, Leovigild Konstantinápolyba száműzte, ahol Gergely követtel (a későbbi pápával, Nagy Szent Gergellyel, uralk. 590–604) kötött barátságot. Az egykori kelet-római fővárosból hazatérve 584-ben Leandert szülőhelye püspökévé és egyúttal Andalúzia metropolitájává választották. Működése nagy részét a nyugati gótok térítése és az arianizmussal való küzdelem tette ki. Ennek részeként katolizálta Rekkared királyt és elnökölt a 3. toledói zsinaton.²²

19 KILIÁN 1994, 472. (Pest, Nr. 89.)

20 *Argumentum*: Leander Severiani Principis Filius, a' prima statim aetate se virtutibus ac literis addicit, tandem abdicatis mundi voluptatibus, ubi in Regni successorem eligitur, Regiam vestem cum Eremitica commutat, seque totum devovet Asceterio. Ita Baro 7. et 8. Annotatio Tomo. (*Leander, i. m., 2.*)

21 *Leander, i. m., 8.*

22 *Sevillai Szent Leander püspök = A szentek élete* 1988, 119–120; *Magyar Katolikus Lexikon* VII., 697.

Köszöntő versek

Ekkor, 1730 körül, az iskoladrámák mellett két másik költeménnyel örvendezették meg az újdonsült főurat. Az egyik alkotás mottójául a *Spe Major, Fama melior* közmondást választotta ismeretlen szerzője. A 99 sorból álló dicsőítő vers kezdősora, *Inclyte Vir, azonnal, in medias res* Grassalkovichra utal.²³ A másik, az *Elegia Onomastico-Leonina* műfaj- és verstani címmegjelöléssel ellátott költemény ugyancsak 1730-ban hangzott el a királyi személynök tiszteletére névnapján, Pádai Szent Antal ünnepén, június 13-án, *PrIMVs rVDIoris aC noVeLLI VatIs partVs* címmel. A 8 oldalas aprónyomtatvány piros színnel emeli ki azokat a valós és allegorikus kifejezéseket, amelyek a mecénás személyét jelentik, jellemzik és dicsérik, pl. Antonius, Flos Hyacinthus, Pater Amoris, Augustus Apollo, Ales Romana, Auratum Vellus, Velleris Eques, Magister, Director.²⁴ A 168 sorból álló alkalmi vers szerzője *Josephus Baitai*, aki *Indignissimus Cliens atque filiusként* jelöli meg önmagát az ajánlásban. A költő személye azonos az 1717-ben született és 1773-ban elhunyt Bajtay József Antallal, a későbbi erdélyi megyés püspökkel és piarista tartományfőnökkel, aki a pesti piarista gimnázium diákjaként tanult 1730-ban, majd 1733-ban Privigyén lépett a kegyes tanítórend tagjai közé, és akinek maga Grassalkovich volt a nevelő atyja.²⁵

23 *Spe Major, Fama melior! Spectabilis ac Generosus! Dominus! Magister! Antonius! Grassalkovics! del/ Gyarak. [...] Anno M. DCC.XXX, Budae, Typis Joannis Georgii Nottenstein, [1730]. (MPK P 33/8/17/129.)*

24 *PrIMVs rVDIoris aC noVeLLI VatIs partVs * FILIaLI CVM reVerentIa DeVotVs Honoribilis ac Perillustris Domini Domini Magistri Antonii Grassalkovics de Gyarak, [...], Domini Parentis sui gratiosissimi et IDIbVs IVnII pro DLe DIVI AntonII ConseCratVs Anno qVo IosephVs BaItaI DICI sIbI aVDIt ILLVD TobIa (7. v. 7.) BeneDICto sIt tIbI fILI, qVIA BonI et OptIMI VIrI fILIVS es, Posenij, Typis Joannis Pauli Royer, [1730]. (MPK P 33/8/7/166)*

25 Özv. Langh Erzsébetnek, Grassalkovich első feleségének a fia volt Bajthay Antal. Bajtay lett II. József történelemtanára, nevéhez fűződik a korszerű történelemoktatás nevelésbeli szerepéről írt *Specimen rationis in historilis institutionibus susceptae* (1750), továbbá a *Politico-statistica Regni Hungariae* (1754), valamint az *Arcana regni Hungariae historia* című értekezés. (Bővebben a róla szóló szakirodalommal együtt: MISKOLCZY 1914; *Magyar Katolikus Lexikon* I., 524.; DÁVID 2005, 351–352.) Nem valószínű, hogy az 1730–1733 között született alkalmi versek szerzőjeként számon tartott Bajtai József (bővebben: *Régi magyarországi szerzők* 1989, 16.) az alkalmi vers szerzője.

Összefoglaló elemzés

Az imént részletezett előadások mellett elmondható, hogy Grassalkovichhoz más formában is közel állt a színjátszás, hiszen gödöllői kastélyában színpadot és nézőteret létesített Mária Terézia látogatása tiszteletére, és 1785-től rendszeresen léptek fel ott német nyelvű pesti színtársulatok. A pozsonyi ivánkai kastélyában ugyancsak építtetett egy színháztermet.²⁶ Feltehetjük a kérdést, hogy a bemutatott négy iskolai előadás hogyan kötődött a mecénás Grassalkovich Antal személyéhez?

A gödöllői és a hatvani kastély, a pozsonyi palota, a máriabesnyői kapucinus Nagyboldogasszony-kegytemplom és emellett 15 szentegyház²⁷ és más létesítmények építtetője igen nagy politikai karriert futott be. Középiskoláit szegény sorban, a Mattyasovszky-alapítvány támogatásával a nyitrai piaristáknál, majd pedig 1705 és 1711 között a nagyszombati jezsuitáknál végezte,²⁸ ahol nyilvánvalóan találkozott az iskolai színjátszás hagyományával.²⁹ Jogi pályára lépett, ahonnan villámgyorsan emelkedett az útja a császári-királyi udvarig: az Újszerzeményi Bizottmány (Neoquistica Commissio) munkatársából vált a Magyar Királyi Kamara kerületi ügyészévé. Habsburg III. Károly király 1720. május 16-án kelt kinevezése értelmében pedig királyi jogügyigazgató, koronaügyész, a királyi kincstár érdekeinek védelmezője lett. A Magyar Királyi Ítéltáblán (Tabula Regia) az újjászervezéstől kezdve Grassalkovich töltötte be a táblai ülnöki tisztséget, közben jelentősen növekedtek – elsősorban – Pest és Heves vármegyei földbirtokai. 1724-től udvari tanácsosként, 1727-től a Neoquistica Commissio elnökeként dolgozott és tett szert országos hírnévre. A Daciusról szóló *Oppressae Innocentiae Victoria* című előadás esztendejében, 1732. május 26-án bárói rangot kapott. Első fiúgyermeke, Antal János 1734. augusztus 25-én, Klára lánya pedig 1735. augusztus 19-én látta meg a napvilágot. A királyi

26 A Grassalkovich család pozsonyi palotájának színházterme 1786-ban készült el. Bővebben: KILIÁN–SZÉKELY 1990, 30–31. (A teljes tanulmány: 28–34.)

27 Bag, Csíktarcsa (Nagytarcsa), Csömör, Dány, Dunakeszi, Ecsér, Gödöllő (kastélykápolna, mai református templom), Hatvan, Isaszeg, Kerepestarcsa, Lőrinci, Soroksár, Sződ, Zsidó (Vácegres). Alapításukról és történetükről bővebben: LÁBADI 2003, 29–84.

28 FALLENBÜCHL 1997, 9.

29 Staud Géza adatai szerint ebben az időszakban összesen 21 előadás hangzott el a nagyszombati jezsuita kollégium színpadán. (STAUD 1984–1994, I., 124–131.)

személynöki tisztségben 1731 és 1748 között tevékenykedett,³⁰ eközben – lényegében véve – Grassalkovich szervezte meg az 1741-es pozsonyi országgyűlésen felvonult generalis insurrectiót, a Mária Terézia trónját megerősítő, híres „Vitam et sanguinem!”-jelenetet.³¹ Hálából a királynő 1743-ban grófi címet adományozott a Nyitra vármegyei kismemesi család sarjának.

A felemelkedőben lévő hivatalnok-arisztokrata tiszteletére előadott, imént ismertetett piarista gimnáziumi színjátékok erre a korszakra, pályája első felére, királyi személynöki (personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens) időszakára esnek. Az *Erkölcnek dicsősége* című darabot 1726-ban a még pályakezdő jogügyigazgatónak ajánlották a kinevezése után hat esztendővel: a drámabéli fiatal és erkölcsös római császár, Sergius Sulpitius jelentette a példa- és előképét Grassalkovichnak. Az 1729-ben színre vitt *Antigonus*-színjáték az apját szerető, érte a saját királyságát feláldozni hajlandó, apját és elődjét méltóképpen eltemető bátor harcos példaképeként állt a királyi tisztségviselő és a diákok előtt éppen abban a gimnáziumban Nyitrán, ahol atyja indítványára Grassalkovich a középszintű tanulmányait elkezdte. A kifejezetten a főúrnak dedikált *Oppressae Innocentiae Victoria* című Dacius-dráma immár a király személyes jelenlétét képviselő, egy éve kinevezett személynöknek szólt,³² aki ráadásul a színi előadás esztendejében, 1732-ben nyerte el a bárói rangot. E darabban Dacius király volt Grassalkovich előképe és példája: az istenség által támogatott Daciussal maga az Ártatlanság (*Innocentia*) győzött, és nyerte el a megjelölt koronáját. Véleményünk szerint a Dacius, azaz a Grassalkovich számára megjelölt korona (*Insignatus Corona*) lehetett tárgyalt mecénásunk országos hatáskörű, udvari tisztsége és frissen kapott bárói rangja. E fiktív történeten alapuló dráma allegorikus értelmezése adja magának az előadásnak lényegét és okát. A *Leander* című történeti játék három évvel később csendült fel, ugyancsak a pesti piarista gimnázium

30 Grassalkovich jogászai és politikai pályájáról, továbbá képzőművészet-pártoló tevékenységéről bővebben: FALLENBÜCHL 1997; GALAVICS 1991, 217–224.; LÁBADI 2003.

31 BARTA 1988, 60–73.

32 „Honoris ac Venerationis Antonii Grassalkovics de Gyarak, Sacrae Caesareae Regiae Majestatis Personalis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenentis...” (*Oppressae Innocentiae Victoria*, i. m., 1.)

oktatási rendjét³³ képezve. Szent Leander püspök az arianizmus elleni hitvédő személy exemplumaként szerepelt a színpadon. Grassalkovich két területen követte példáját: egyrészt hosszú élete során, birtokain összesen 16 templomot építtetett; másrészt a máriabesnyői kapucinus Nagyboldogasszony-templomban a Szent László korabelinek vélt (valójában 14. századi) Mária-kegyszobor mellé 1760 táján a lorettói típusú Mária-szobrot (Szerecsen Madonna) tette. Ez az ábrázolási mód a lepantói tengeri győzelem (1571. október 7.) óta oszmán-török-ellenes jelképként, azaz hit- és országvédőként szerepel az ikonográfiában.³⁴ Az előadások helyszínét (Nyitra és Pest) szintén a mecénás ihlette: Nyitrán kezdte meg középiskolai tanulmányait, tehát saját alma materébe tért vissza az ő tiszteletére bemutatott darabot megtekinteni, és e város megyéjében voltak őseinek birtokai, továbbá maga is a Nyitra vármegyei Ürmény községben látta meg a napvilágot 1694. március 6-án; a pesti piarista gimnázium pedig az újonnan, éppen az előadások idején szerzett földbirtokai közelségében működött. Számos tanulmány értekezik Grassalkovich igen jelentős építészeti és képzőművészeti mecénatúrájáról.³⁵ Emellé hozzá tehetjük a középfokú oktatást támogató tevékenységét és annak bizonyítékát, a tiszteletére előadott, itt bemutatott négy iskolai színjátékot. E színdarabok vagy nyíltan, vagy burkoltan utaltak

33 A jezsuita *Ratio Studiorum* (1599) nyomán a színdarabok jelentették a középiskolai történelemoktatás keretét. A protestánsok – kevésbé intézményesített formában – a 17. század végétől helyeztek nagyobb súlyt a történelemoktatásra (DEMETER 2003a, 341–345.). A katolikusok a bécsi egyetemen hozták létre az első történelmi katedrát (VALENTIN 1978, III, 336.). A Habsburg Birodalom területén ezt tette általánosabbá a Nagyszombatban, 1735-ben Franz Wagner tollából napvilágot látott *Rudimenta Historica, Sive Brevis, facilisque Methodus Juventutem Orthodoxam notitia historica imbuendi, pro gymnasiis Societatis Jesu* című, 6 kis kötetből álló értekezés, miszerint a bécsi udvar óhajára a jezsuita iskolákban el kellett kezdeni történelmet tanítani. A korabeli, véglegesnek szánt nevelési szabályzatot és konkrét tantervet – a korábbiak nyomán ugyancsak 1735-ben – Franz Molindes jezsuita tartományfőnök írta alá *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Iesu editus* címmel, amely megadta a tananyag vázlatos elrendezését is. Ezzel vonult be a történelem a jezsuita gimnáziumok oktatási rendjébe. A piaristáknál is csak 1747-ben vezették be a rendszeres történelemoktatást, amelynek első gyakorlati példáját Kácsor Keresztély (1710–1792) piarista tanár adta 1752-ben. Összefoglaló áttekintést ad a történelmi témájú iskoladrámákról: VARGA–PINTÉR 2000; PINTÉR–VARGA 2002, 26–37. Előzményként: MÉSZÁROS 1981, 467–468.

34 BÁLINT 1943, 28–35.; BARNA 1990, 92–94.; BÁLINT–BARNA 1994, 95–100., 334.; KÉRCSEI 2005, 258–270.

35 VARGA 1997; VARGA 1999.

a mecénás személyére, életpályájára és az adott időpontban betöltött tisztségire. Ezzel együtt saját rendi-nemesi reprezentációjának szerves részét képezték abban az évtizedben, 1726 és 1735 között, amikor pályája felívelőben volt. Egyben életre szóló példát adtak és erkölcsi tanulságként szolgáltak Grassalkovich I. Antalnak, valamint a nagyszámú színjátszó diáknak és a vélhetően lelkes közönségnek egyaránt.

“Dacius, Insignatus Corona” – Performances of the Piarist Secondary School in honour of count Antal Grassalkovich I.

In this study, we analyse school dramas performed in honour of count Antal Grassalkovich. He was born into a minor noble family and rose to eminence, by becoming one of the most well-off nobleman of the country. Besides, he also worked as an incumbent of the royal court of Vienna. Altogether, four plays were performed in his honour, all of them in the Piarist Secondary School of Nyitra and Pest. The play entitled *Erkölcshözű dícsősége, azaz Sergius Sulpitius* (Pest, 1726) set the young Roman emperor as an example to the young Grassalkovich. The play *Auspicata Parentatio. Sive Antigonus Filius e' sepulchro in thronum e' pio Demetrii patris funere in munus regium sub vectus* (Nyitra, 1729) set the father-loving general, who is willing to sacrifice his own kingship for him as a model. In the play entitled *Oppressae Innocentiae Victoria, seu Dacius strato hoste favente numinis ope regia Insignitus Corona* (Pest, 1732) King Dacius was the forerunner and paragon for count Grassalkovich. With Dacius innocence (*Innocentia*) triumphed and obtained the crown designated for him (*Insignatus Corona*). For Dacius, i.e., Grassalkovich, the designated crown signified his functions and his rank as a nobleman. The play entitled *Leander optimam partem elegit Solitudinem prae Solio* (Pest, 1735) was performed as a parable for a statesman defending Christianity and the homeland.

Translated by Veronika Szélid